

DOMINIK FLISIAK
(UNIWERSYTET JANA KOCHANOWSKIEGO W KIELCACH)*

Stowarzyszenie Żydów-Chrześcijan w Polsce i dobroczynna działalność anglikanów w międzywojennej Polsce

Streszczenie. Stowarzyszenie Żydów-Chrześcijan powstało w 1930 r. Celem tej inicjatywy było zawarcie porozumienia między dwoma misjami Kościoła anglikańskiego, które działały w międzywojennej Polsce, Londyńskiego Towarzystwa Szerzenia Chrześcijaństwa wśród Żydów oraz Misji Barbikańskiej. Pierwsza z nich działała w centralnej Polsce, druga w województwach wschodnich. Obydwie organizacje prowadziły działalność misyjną wśród wyznawców judaizmu. Celem stowarzyszenia było niesienie pomocy chrześcijanom pochodzenia żydowskiego (neofitom). Było spowodowane to tym, że takie osoby były usuwane ze wspólnot, w których dotychczas egzystowali. Wkrótce idea stowarzyszenia upadła, ponieważ obydwie organizacje konkurowały ze sobą. Po pewnym czasie członkowie Misji Barbikańskiej, by pomóc neofitom, powołali do życia Towarzystwo Opieki nad nawróconymi Izraelitami „Samarytanin”.

Słowa kluczowe: Polska, judaizm, Kościół anglikański, neofici.

Celem Stowarzyszenia Żydów-Chrześcijan w Polsce był sojusz dwóch misji Kościoła anglikańskiego, Londyńskiego Towarzystwa Szerzenia Chrześcijaństwa wśród Żydów oraz Misji Barbikańskiej działających w międzywojennej Polsce. Londyńskie Towarzystwo Szerzenia Chrześcijaństwa wśród Żydów (London Society for Promoting Christianity amongs the Jews)¹ powstało w styczniu 1809 r. dzięki staraniom Lewisa Waya² oraz chrześcijanina pochodzenia żydowskiego (neofity) Josepha Samuela (Friedricha Freya). Organizacja ta działała w ramach Londyńskiego Towarzystwa Misyjnego, które powstało we wrześniu 1795 r. Prowadziło ono misje chrystianizacyjne w Afryce, Azji oraz Europie³. Pra-

* Wydział Humanistyczny, Instytut Historii, Zakład Historii po 1945 roku, e-mail: karbonariusz8@o2.pl.

¹ E. Alabrudzińska, *Protestantyzm w Polsce w latach 1918–1939*, Toruń 2004, s. 225.

² Eadem, *Misje Chrześcijańskie Wśród Żydów w Polsce 1918–1939*, „Studia Judaica” 2002, vol. V, No. 2 (10); 2003, vol. VI, No. 1 (11), s. 118.

³ T. Wiśniewski, *Nawracanie Żydów na ziemiach polskich. Misja Barbikańska w Białymstoku*, Łódź 2013, s. 44.

cownikami Londyńskiego Towarzystwa Szerzenia Chrześcijaństwa wśród Żydów byli anglikanie lub neofici, którzy w ramach pracy ewangelizacyjnej zakładali m.in. przytułki oraz szpitale⁴.

W latach 1816–1817 Lewis Way w towarzystwie nawróconego na chrześcijaństwo rabina Beniamina Salomona zwiedził kilka dużych miast mających sporą diasporę żydowską. Wśród nich był m.in. Petersburg, Wilno oraz Mińsk⁵. Dodatkowo ks. Adam Czartoryski oraz minister Skarbu Królestwa Polskiego ks. Franciszek Drucki-Lubecki zachęcali przedstawicieli Kościoła anglikańskiego do rozpoczęcia działalności na terenie Królestwa Polskiego. Dzięki temu oraz za zgodą cara Aleksandrem I⁶ w 1821 r. członkowie Londyńskiego Towarzystwa Szerzenia Chrześcijaństwa wśród Żydów rozpoczęli działalność w tej części Imperium Rosyjskiego. Początkowo założyli ośrodek w Warszawie, następnie w Częstochowie, Radomiu, Kielcach i Lublinie⁷. Wśród misjonarzy znaleźli się: Wilhelm Ferdynand Becker, John O’Neil oraz Aleksander McCaul. Do pierwszej połowy lat pięćdziesiątych XIX w. ochrztili 361 Żydów⁸. W trakcie swojej działalności byli wspierani przez przedstawicieli Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego (luteranie) i Ewangelicko-Reformowanego (kalwiniści)⁹.

W latach 1853–1856 Anglia z Francją i Turcją walczyła z Rosją carską (tzw. wojna krymska). Sytuacja międzynarodowa spowodowała, że car zabronił działalności anglikanom. Pastorzy zostali zmuszeni do opuszczenia Królestwa Polskiego. W 1875 r. Aleksander II swoim ukazem ponownie zezwolił na pracę misjonarzy¹⁰. Po jej wznowieniu misja działała głównie w Warszawie, w której prężnie rozwijała się mniejszość żydowska¹¹. Było ośmiu misjonarzy, m.in. James Oktawian Ellis, Herman Charles Carpenter oraz niejaki Rapaport¹². Do końca XIX w. chrzest przyjęło kolejnych 346 Żydów¹³. W ramach swojej pracy, tak jak inni misjonarze

⁴ S. Grelewski, *Wyznania Protestantckie i Sekty Religijne w Polsce Współczesnej*, Lublin 1937, s. 399.

⁵ T. Wiśniewski *op. cit.*, s. 45.

⁶ S. Grelewski, *op. cit.*, s. 399.

⁷ *Ibidem*, s. 402.

⁸ E. Alabrudzińska, *Misje...*, s. 118.

⁹ S. Grelewski, *op. cit.*, s. 399.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ Cf. m.in. *Odkrywanie Żydowskiej Pragi. Studia i materiały*, red. Z. Borzymińska, Warszawa 2014; Z. Borzymińska, *Wpływ Szkoły Rabinów na przemiany kulturowe Żydów warszawskich w drugiej połowie XIX wieku*, [w:] *Żydzi i Judaizm we współczesnych badaniach polskich. Materiały z konferencji. Kraków 24–26 XI 1998*, red. K. Pilarczyk, S. Gąsiorowski, Kraków 2000; M.M. Drozdowski, *Żydzi Warszawy Stanisławowskiej*, [w:] *Żydzi Dawnej Rzeczypospolitej. Materiały z konferencji „Autonomia Żydów w Rzeczypospolitej szlacheckiej”*. Międzywydziałowy Zakład Historii i Kultury Żydów w Polsce, Uniwersytet Jagielloński 22–26 IX 1986 r., Wrocław–Warszawa–Kraków 1991.

¹² T. Wiśniewski, *op. cit.*, s. 52–53.

¹³ T. Zieliński, *Schylek istnienia Misji Barbikańskiej w Białymstoku na tle dziejów brytyjskich misji wśród Żydów na ziemiach polskich*, „Myśl Protestancka” 2004, nr 1–2 (29–30), s. 96.

chrześcijańscy, skupieni np. w Brytyjskim i Zagranicznym Towarzystwie Biblijnym, drukowali i bezpłatnie rozpowszechniali egzemplarze Nowego Testamentu oraz broszurki o charakterze religijnym. Takie działania nie zawsze podobały się ludności żydowskiej¹⁴. Materiały były sprowadzane z Anglii lub drukowane w Warszawie. Warto podkreślić, że towarzystwo przez cały czas miało kontakt ze swoją londyńską centralą.

Po odzyskaniu przez Polskę w listopadzie 1918 r. niepodległości Londyńskie Towarzystwo Szerzenia Chrześcijaństwa wśród Żydów nadal działało. Szefem tej organizacji był Herman Charles Carpenter¹⁵. Pełnił on także funkcję kapelana ambasady Wielkiej Brytanii w Polsce. Carpenter urodził się w rodzinie rosyjskich Żydów jako Zimmerman¹⁶. Po pewnym czasie stał się wiernym Kościoła anglikańskiego. W Wielkiej Brytanii był członkiem Towarzystwa Chrześcijan Misjonarzy¹⁷. Pojawił się w Polsce ok. 1919 r. W swojej pracy misyjnej posługiwał się m.in. językiem jidysz. Był w niej wspierany przez pastora Prentkiego i paru pomocników, m.in. Markusa Bergmana, Abrahama Ajzema, Abrahama Chinenberga oraz Pawła Dawida Kohla¹⁸.

W pierwszych latach po I wojnie światowej misja ta działała na podstawie okólnika skierowanego do wojewodów, wydanego 20 marca 1920 r. przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego¹⁹. Dokument ten rozciągał na wiernych Kościoła anglikańskiego przepisy władz carskich z 1875 i 1899 r., które dotyczyły m.in. baptystów. Z kolei konstytucja z 17 marca 1921 r. dzieliła związki wyznaniowe na prawnie uznane i nieznane²⁰. W tej drugiej grupie znaleźli się anglikanie, a także wierni m.in. Adwentystów Dnia Siódmego, Kościoła Metodystycznego oraz Liberalnego Kościoła Katolickiego²¹. Oznaczało to, że członkowie tych wyznań na podstawie artykułu 111 i 112 mogą bez skrupowania praktykować swoją wiarę, jednocześnie w przeciwieństwie do pierwszej grupy ich związki wyznaniowe nie mają cech „korporacji publicznoprawnych”²². Warto zaznaczyć, że związki wyznaniowe prawnie nieuznane na podstawie przepisów dotyczących stowarzyszeń mogły posiadać własny majątek²³.

Po zakończeniu I wojny światowej terenami aktywności tej misji były województwa: kieleckie, kaliskie, lubelskie, warszawskie oraz piotrkowskie. Dodatkowo misjonarze działali na terenie Wolnego Miasta Gdańsk. Anglikanie co roku

¹⁴ „Izraelita” 1897, nr 22 (z 23 V/4 VI), s. 218.

¹⁵ E. Alabrudzińska, *Protestantyzm w Polsce...*, s. 226.

¹⁶ T. Wiśniewski, *op. cit.*, s. 57.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ E. Alabrudzińska, *Misje...*, s. 118.

¹⁹ *Ibidem*, s. 124.

²⁰ M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 1988, s. 103.

²¹ *Ibidem*, s. 127–128.

²² Cyt. za: J. Sawicki, *Studia nad położeniem prawnym mniejszości religijnych w państwie Polskim*, Warszawa 1937, s. 353.

²³ *Ibidem*, s. 354.

urządzali kilka podróży misyjnych, podczas których odwiedzali miejscowości zamieszkiwane przez wyznawców judaizmu. Podczas tych wyjazdów misjonarze rozdawali egzemplarze Pisma Świętego, broszury o charakterze religijnym i organizowali spotkania²⁴. Organizacja ta sprowadzała z Anglii do Polski gazety przeznaczone dla Żydów. Wśród nich były „Jewish Missionary Intelligence” oraz „Der Morgenstern”²⁵. Od 1927 r. do misji należał w Warszawie dom, który został zamieniony na kaplicę. Znajdowały się w niej także czytelnie, sale do zebrania oraz pomieszczenia mieszkalne²⁶.

Warto zaznaczyć, że organizacja ta uczestniczyła w spotkaniach związanych z działalnością protestantyzmu w Polsce. Pastor Carpenter wziął udział w zjeździe przedstawicieli m.in. Kościołów luterzańskich oraz kalwińskich, który odbył się w Wilnie w dniach 9–11 listopada 1926 r.²⁷ W trakcie tego spotkania powołana została Rada Kościołów Ewangelicznych w Polsce.

Misja Barbikańska (The Barbican Mission to the Jews) powstała w Londynie w 1879 r.²⁸ Jej nazwa pochodzi od miejsca siedziby położonej na przedmieściu Barbikan²⁹. Założycielem misji był rabin – neofita warszawski, który był wspierany przez Gordona Calthropa oraz pastora Lipszyca³⁰. Barbikanie w ramach pracy misyjnej prowadzili dom modlitewny, aptekę oraz zakład wychowawczy dla ochrzczonych młodych Żydów. Po zakończeniu I wojny światowej pastor Samuel Schor, dyrektor Misji Barbikańskiej, zdecydował o rozpoczęciu działalności w należącym do Polski Białymstoku³¹. Stało się to m.in. dzięki kontaktom z Piotrem Gorodiszczem.

Pierwsza informacja o Żydach mieszkających w Białymstoku pochodzi z 1658 r. Trzy lata później w tym mieście żyło 75 wyznawców judaizmu³². Pod koniec XVIII w. Białystok dostał się pod panowanie Prus, a w 1807 r. – Imperium Rosyjskiego. W 1843 r. został włączony w skład Guberni Grodzieńskiej³³. Miasto było metropolią przemysłu włókienniczego³⁴. Pod koniec XIX w. do mniejszości żydowskiej należało 299 zakładów włókienniczych. Jednym z najwybitniejszych

²⁴ S. Grelewski, *op. cit.*, s. 401.

²⁵ T. Wiśniewski, *op. cit.*, s. 58.

²⁶ W. Gastpary, *Protestantyzm w Polsce w dobie dwóch wojen światowych. Część I. 1914–1939*, Warszawa 1978, s. 273.

²⁷ *Ibidem*, s. 190.

²⁸ T. Zieliński, *op. cit.*, s. 95.

²⁹ „Dwa Światy” 1937, nr 2 (z lipca), s. 7.

³⁰ T. Wiśniewski, *op. cit.*, s. 100. Warto podkreślić, że w opinii S. Grelewskiego misja powstała dopiero w 1897 r. dzięki Lipszycowi, żydowi pochodzącemu z litewskiego Kowna. S. Grelewski, *op. cit.*, s. 401.

³¹ T. Wiśniewski, *op. cit.*, s. 100.

³² Idem, *Bóżnice Białostoczczyzny. Żydzi w Europie Wschodniej do roku 1939*, Białystok 1992, s. 135.

³³ *Ibidem*, s. 27.

³⁴ S. Pisar, *Z krwi i nadziei*, przekł. W. Gall, Białystok 1992, s. 23.

mieszkańców Białegostoku w tym czasie był Ludwik Zamenhof³⁵ – lekarz i twórca języka esperanto³⁶. W dniu 14 czerwca 1906 r. władze rosyjskie sprowokowały antysemicki pogrom, w którym zginęło 88 osób³⁷. W II Rzeczypospolitej Polskiej wedle spisu z 1931 r. na ok. 91 tys. mieszkańców Białegostoku przypadało ok. 39 tys. Żydów³⁸. Polacy i wyznawcy judaizmu, z wyjątkiem przedstawicieli inteligencji, żyli w separacji. Istniało wiele konfliktów o podłożu społecznym, ekonomicznym oraz politycznym. Ze względu na silną pozycję białostockiej wspólnoty żydowskiej w gospodarce polscy narodowcy określali miasto m.in. Jerozolimą, Urbs Judaeorum³⁹.

W Białymstoku Misją Barbikańską kierował pastor Pior Gorodiszcz, który urodził się 12 lipca 1884 r. w rodzinie żydowskiej w Homlu⁴⁰. Po kilkunastu latach zmienił wiarę na chrześcijaństwo. Miał wykształcenie misyjne, które zdobył w Stanach Zjednoczonych Ameryki. W 1907 r. wziął ślub z Heleną Kahn, która zmarła w maju 1939 r.⁴¹ W czasie I wojny światowej Gorodiszcz organizował pomoc dla polskich uchodźców wojennych⁴². W latach 1921–1923 w Równem, z poznanym wówczas Józefem Fajanssem oraz Morycem Syrotą, prowadził działalność misyjną. Była ona skierowana do Polaków, wyznawców judaizmu oraz Rosjan⁴³. W ramach swojej pracy Gorodiszcz otrzymywał literaturę religijną od organizacji Hebrew-Christian Testimony to Israel oraz Compass⁴⁴. Kontaktował się także z anglikanami działającymi w Warszawie, w tym przedstawicielami Misji Barbikańskiej. Na przełomie 1923 i 1924 r. Gorodiszcz z Syrotą oraz Fajanssem⁴⁵ jako przedstawiciele barbikanów trafili do Białegostoku. W mieście tym

³⁵ *Ibidem*, s. 26.

³⁶ P. Fijałkowski, S. Rakowski, *Ludzie i zabytki. Żydzi na ziemiach polskich*, Warszawa 1992, s. 26.

³⁷ J. Oniszczuk, T. Wiśniewski, *Białystok między wojnami. Opowieść o życiu miasta 1918–1939*, Łódź 2011, s. 7.

³⁸ T. Wiśniewski, *Bóżnice...*, s. 135.

³⁹ K. Sztop-Rutkowska, *Próba dialogu. Polacy i Żydzi w międzywojennym Białymstoku*, Kraków 2008, s. 224–225.

⁴⁰ S. Łoza, *Czy wiesz kto to jest*, Warszawa 1938, s. 218.

⁴¹ „Dwa Światy” 1939, nr 3 (z lipca), s. 3.

⁴² S. Łoza, *op. cit.*, s. 218.

⁴³ P. Gorodiszcz, *Christ and the Jews. A review of the work for propagation of the Gospel amongst the Jews under the superintendence of rev. P. Gorodishz from the 1 October 1921 till the 1 May 1923*, Równe 1923, s. 7.

⁴⁴ *Ibidem*, s. 10.

⁴⁵ Józef Fajans (1890–1943) urodził się w Mińsku w rodzinie żydowskiej. Jego rodzicami byli Judel oraz Nechama Fajans. Po pewnym czasie Józef stał chrześcijaninem i rozpoczął działalność misyjną wśród wyznawców judaizmu. Był poliglotą, dobrym mówcą i najbliższym współpracownikiem Gorodiszcza. T. Wiśniewski, *Nawracanie Żydów...*, s. 223. Moryc Syrota (1904–1943) miał pochodzenie żydowskie. Jego rodzicami byli Ajzyk oraz Rebeka. Z wykształcenia był lekarzem. Po przyjeździe do Białegostoku prowadził ambulatorium misyjne, które znajdowało się w pobliżu zboru anglikańskiego. Jego żoną była Eugenia, córka pastora Gorodiszcza. Mieli jedno dziecko, Iwetę. *Ibidem*, s. 224.

na szeroką skalę rozwinęli działalność misyjną, budując m.in. drukarnię, zbór i Dom Katechumenów dla osób przygotowujących się do przyjęcia chrztu świętego⁴⁶.

Misja wydawała własne gazety: miesięcznik „Dos Wort” oraz kwartalnik „Dwa Światy”. Pierwszy z nich był wydawany od marca 1928 r., informacje w nim zamieszczane były w języku polskim oraz jidysz⁴⁷. „Dwa Światy” były publikowane od kwietnia 1937 r. Osobami odpowiedzialnymi za redagowanie i wydawanie organów prasowych byli Gorodiszcz i Fajans⁴⁸.

Na przełomie 1929 i 1930 r. anglikanie działający w Warszawie i Białymstoku utworzyli Stowarzyszenie Żydów-Chrześcijan w Polsce. Była to organizacja o charakterze dobroczynnym mająca na celu materialne i duchowe wspieranie chrześcijan pochodzenia żydowskiego. Było to związane z tym, że ci, którzy porzucali judaizm, byli usuwani ze środowisk, w których dotychczas żyli⁴⁹. Dodatkowym czynnikiem przemawiającym za powstaniem tego stowarzyszenia dobroczynnego była możliwość pozyskania w ramach stowarzyszenia innych misji chrześcijańskich, które działały wśród starozakonnych⁵⁰. Stowarzyszenie powołali ze strony Misji Barbikańskiej Gorodiszcz oraz Fajans⁵¹, ze strony anglikanów działających w Warszawie zaś – pastor Carpenter oraz Landsman⁵². Prezesem organizacji był Carpenter. Z kolei Gorodiszcz został skarbnikiem.

Stowarzyszenie Żydów-Chrześcijan w Polsce nie prowadziło zbyt intensywnej działalności. W opinii badacza misji anglikańskich w Polsce Tomasza Wiśniewskiego powodem była rywalizacja o dominację między anglikanami funkcjonującymi w Warszawie i w Białymstoku⁵³. Nie bez znaczenia było to, że barbikanie chcieli prowadzić dalszą działalność na wschodzie ówczesnej Polski, a ich współpracownicy – w centrum kraju. Na przełomie 1933 i 1934 r. Gorodiszcz zrezygnował z pełnionej funkcji skarbnika. Spowodowało to upadek organizacji. Pastor Carpenter nie krył do niego żalu, uznawał jego decyzję za zbyt pochopną⁵⁴.

Warto zaznaczyć, że w czasie funkcjonowania Towarzystwa nastąpiły dwa ważne wydarzenia. W 1931 r. anglikanie działający w Warszawie połączyli się z Kościołem Ewangelicko-Reformowanym w RP (Jednotą Warszawską), zacho-

⁴⁶ *Ibidem*, s. 222.

⁴⁷ J. Kłaczko, *Protestanckie wydawnictwa prasowe na ziemiach polskich w XIX i pierwszej połowie XX wieku*, Toruń 2008, s. 382.

⁴⁸ *Ibidem*, s. 190–191.

⁴⁹ *W poszukiwaniu religii doskonałej? Konwersja a Żydzi*, red. A. Jagodzińska, Wrocław 2012, s. 200.

⁵⁰ T. Wiśniewski, *Nawracanie Żydów...*, s. 168.

⁵¹ *Statut Stowarzyszenia Żydów-Chrześcijan w Polsce*, Warszawa 1930, s. 10.

⁵² Pastor Landsman w latach 1927–1921 próbował ze współpracownikami założyć szkołę o nazwie Instytut Misyjny im. Emanuela, która szkoliłaby przyszłych misjonarzy. Idea ta upadła wraz z jego śmiercią. W. Gastpary, *op. cit.*, 273.

⁵³ T. Wiśniewski, *Nawracanie Żydów...*, s. 170.

⁵⁴ *Ibidem*, s. 168.

wując całkowitą autonomię w sprawach kultu⁵⁵. Trzy lata później barbikanie zawarli podobną unię z kalwinistami działającymi we wschodniej Polsce (Jednotą Wileńską). Powodem tych dwóch wydarzeń był brak prawnego zalegalizowania wyznania anglikańskiego w międzywojennej Polsce⁵⁶. Jedynym wyjściem było zawarcie unii religijnej za zgodą Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z jednym z Kościołów chrześcijańskich, którego sytuacja prawna była uregulowana⁵⁷. Barbikanie przy współpracy członków Jednoty Wileńskiego nieudanie próbowali podjąć pracę misyjną na Litwie⁵⁸.

Koniec istnienia Towarzystwa nie spowodował zaprzestania prowadzenia działalności obydwu misji anglikańskich. W pierwszej połowie 1935 r. członkowie Misji Barbikańskiej powołali do życia Towarzystwo Opieki nad nawróconymi Izraelitami „Samarytanin”⁵⁹. Celem tej organizacji było niesienie pomocy materialnej, kulturalnej oraz moralnej chrześcijanom pochodzenia żydowskiego⁶⁰. Szefem „Samarytanina” był Gorodiszcz. Organizacja działała do wybuchu II wojny światowej. Liczyła ok. 120 członków, wśród których byli anglikanie, katolicy oraz luteranie⁶¹. „Samarytanin” w ramach wsparcia dla neofitów prowadził przez pewien własny sklepik oraz dorożkę.

Warto podkreślić, że katolicy⁶² i starozakonni nie mieli pozytywnego zdania na temat pracy anglikanów. Żydzi oskarżali misjonarzy o szerzenie fałszywej wiary⁶³. Z kolei niektórzy publicyści jak Feliks Konieczny twierdzili, że nie da się połączyć chrześcijaństwa ze światem Żydów⁶⁴.

We wrześniu 1939 r. rozpoczęła się II wojna światowa. W wyniku działań wojennych Warszawa znalazła się pod okupacją hitlerowców, a Białystok – w granicach komunistycznej Rosji⁶⁵. Neofici znajdujący się na terenach okupowanych przez Niemców zostali poddani tym samym prześladowaniom co inni Żydzi⁶⁶. Hitlerowcy uważali za Żydów także tych, którzy wyznawali judaizm, ale zmienili wiarę⁶⁷. Spowodowało to, że także neofici trafili do utworzonego w listopadzie

⁵⁵ E. Alabrudzińska, *Protestantyzm...*, s. 229–230.

⁵⁶ *Ibidem*, s. 229.

⁵⁷ O historii Jednoty Wileńskiej w międzywojennej Polsce *cf.* P. Hulka-Laskowski, *Wileński Kościół Ewangelicko-Reformowany na tle Reformacji i kultury Polskiej (1556–1936)*, Wilno 1936; oraz P. Gorodiszcz, *The Polish Evangelic-Reformed church: (Wilno synod)*, b.m.w. 1937.

⁵⁸ F. Konieczny, *Cywilizacja żydowska*, Warszawa 1995, s. 400.

⁵⁹ *Statut Chrześcijańskiego Towarzystwa Opieki nad Nawróconymi Izraelitami „Samarytanin”*, Białystok 1935, s. 12.

⁶⁰ *Ibidem*, s. 3.

⁶¹ T. Wiśniewski, *Misja Barbikańska w Białymstoku. Inwentarz materiałów. Część I, „Zeszyty Naukowe Filii Uniwersytetu Warszawskiego w Białymstoku”* 1989, t. XII, z. 66, s. 256.

⁶² „Jutrzenka Białostocka” 1939, nr 5 (z maja), s. 12.

⁶³ E. Alabrudzińska, *Misje...*, s. 123.

⁶⁴ F. Konieczny, *op. cit.*, s. 399–400.

⁶⁵ C. Brzoza, A.L. Sowa, *Historia Polski 1918–1945*, Kraków 2006, s. 509.

⁶⁶ J. Perelman, *Moje przeżycia, spostrzeżenia*, Hajfa 1977, s. 315.

⁶⁷ S. Wroński, M. Zwołakowa, *Polacy–Żydzi 1939–1945*, Warszawa 1971, s. 37.

1940 r. warszawskiego getta, w którym znajdowały się dwa kościoły dla nich przeznaczone⁶⁸. Można przypuszczać, że prawie wszyscy z nich z innymi Żydami trafili do niemieckich obozów zagłady. Akcja deportacyjna zaczęła się w lipcu 1942 r. i trwała przez dwa miesiące⁶⁹.

W zajęтым przez sowietów Białymstoku członkowie Misji Barbikańskiej nie mogli prowadzić działalności religijnej ani gospodarczej. Pięć dni po niemieckiej inwazji na komunistyczną Rosję (22 czerwca 1941 r.) miasto znalazło się pod okupacją hitlerowców⁷⁰. Wkrótce najeźdźcy założyli getto, do którego trafili wyznawcy judaizmu oraz neofici związani z Misją Barbikańską⁷¹. W 1943 r. zostało ono zlikwidowane przez Niemców. Ludność tam przebywająca została wywieziona do hitlerowskich obozów śmierci.

Druga wojna światowa zakończyła działalność anglikanów w Polsce. Zbór Misji Barbikańskiej w Białymstoku został przejęty przez komunistyczne władze i zamieniony w połowie lat pięćdziesiątych XX w. w kino „Syrena”⁷².

* * *

Statut Stowarzyszenia Żydów-Chrześcijan w Polsce⁷³

I. Stowarzyszenie nosi nazwę „Stowarzyszenia Żydów-Chrześcijan w Polsce”.

II. Cel, zadania i zakres działalności Stowarzyszenia.

1. Celem Stowarzyszenia jest niesienie pomocy moralnej i materialnej Żydom-Chrześcijanom, zamieszkałym w granicach Rzeczypospolitej Polskiej oraz wspomaganie misji szerzenia Ewangelji wśród Żydów i zakładanie oraz podtrzymywanie instytucyj dobroczynnościowych.
2. Dla osiągnięcia tego celu Stowarzyszenie ma prawo z zachowaniem obowiązujących przepisów prawa, urządzać odczyty zgromadzenia, zjazdy członków i wydawać i rozpowszechniać czasopisma o charakterze religijnym, etycznym i informacyjnym.
3. Niesienie pomocy wyrażającej się:
 - a) w udzielaniu zapomóg

⁶⁸ I. Birnbaum, *Non omnis moriar. Pamiętnik z getta warszawskiego*, Warszawa 1982, s. 43.

⁶⁹ C. Brzoza, A.L. Sowa, *op. cit.*, s. 606.

⁷⁰ T. Wiśniewski, *Misja Barbikańska...*, s. 262.

⁷¹ B. Mark, *Ruch oporu w getcie białostockim. Samoobrona, zagłada, powstanie*, Warszawa 1952, s. 46.

⁷² A. Lechowski, *Białystok. Przewodnik historyczny*, Białystok 2009, s. 530.

⁷³ *Statut Stowarzyszenia...*, s. 1–10.

- b) w zakładaniu i podtrzymywaniu: sal na zgromadzenia i odczyty religijne, szkół, ochronek dla sierot i starców, szpitali, kolonji rolnych i zakładów rzemieślniczych.
 - c) w udzielaniu pomocy Żydom-Chrześcijanom emigrującym do Palestyny w korzystaniu z praw i przywilejów deklaracji lorda Balfoura⁷⁴.
4. Stowarzyszenie stanowi osobę prawną i jako takie może posiadać, nabywać i sprzedawać, tudzież obciążać i wydzierżawiać swój wszelki majątek ruchomy i nieruchomy i bronić interesów swoich w Sądach i Urzędach.
 5. Siedzibą Stowarzyszenia jest m. st. Warszawa, terenem działalności Państwo Polskie z zastosowaniem się do Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej i do przepisów miejscowych o stowarzyszeniach i związkach.
 6. Stowarzyszenie posiada okrągłą pieczęć z wyobrażeniem swej nazwy.

III. Majątek Stowarzyszenia.

7. Majątek Stowarzyszenia tworzy się:
 - a) ze składek członków,
 - b) z ofiar, darowizn i zapisów,
 - c) z dochodów i procentów od majątku, kapitału i przedsiębiorstw Stowarzyszenia.
 - d) z innych nieprzewidzianych dochodów
8. Członkowie dzielą się na:
 - a) zwyczajnych i
 - b) nadzwyczajnych.
9. Członkami zwyczajnymi mogą być Żydzi-Chrześcijanie obojga płci, przyjęci przez Zarząd Stowarzyszenia.
10. Członkami nadzwyczajnymi mogą być te osoby, które sympatyzują z szerzeniem Chrześcijaństwa wśród Żydów.
Członkowie nadzwyczajni nie korzystają z prawa wyborczego.
Członków przyjmuje Zarząd większością głosów.
11. Składka członka zwyczajnego wynosi 12 złp. rocznie lub w ratach miesięcznych⁷⁵.

⁷⁴ Dnia 2 XI 1917 r. brytyjski minister spraw zagranicznych Arthur James Balfour w deklaracji do barona Rithschilda pisał o przyszłych losach Ziemi Świętej, która po uwolnieniu spod panowania Turków miała zostać „siedzibą narodową” Żydów. B. C w e i b a u m, N.M. Gerber, I. Schipper, I. Schwarzbard, S. Stendig, A. Tartakower, P. Wasserman, *Encyklopedia palestyńska*, t. I, z. 4, Kraków–Warszawa 1939, s. 200.

⁷⁵ Dla porównania warto dodać, że miesięczna składka w towarzystwie „Samarytanin” dla członków zwyczajnych wynosiła 50 gr. *Statut Chrześcijańskiego...*, s. 5.

12. Składka członka nadzwyczajnego wynosi 6 złp. rocznie.
13. Członkowie zwyczajni mogą wystąpić z Stowarzyszenia złożwszy piśmienną deklarację i uściwszy składkę członkowską za rok bieżący.
14. Wykluczenie członka ze Stowarzyszenia może nastąpić: na podstawie uchwały Walnego Zgromadzenia, o ile:
 - a) Członek działa na szkodę Stowarzyszenia,
 - b) Mimo trzykrotnego upomnienia ze strony Zarządu Stowarzyszenia uchyla się od przepisów wykonania statutu oraz instrukcji i regulaminów Stowarzyszenia.

UWAGA: Członkami Stowarzyszenia nie mogą być osoby wymienione w art. 7 i 8 Przep. Tymczas. o Stowarzyszeniach i Związkach.

15. Stowarzyszenie ma prawo w miejscowościach, gdzie mieszkają członkowie, mianować przedstawicieli i zakładać oddziały.

IV. Władze Stowarzyszenia.

16. Władze Stowarzyszenia są następujące:

- 1) Walne Zgromadzenie,
- 2) Zarząd Stowarzyszenia,
- 3) Komisja Rewizyjna.

Walne Zgromadzenie.

17. Walne Zgromadzenia bywają zwyczajne i nadzwyczajne. Zwyczajne zwołuje Zarząd Stowarzyszenia raz do roku w terminie przez regulamin ustalonym.
18. Zgromadzenie nadzwyczajne zwołuje Zarząd Stowarzyszenia:
 - 1) na żądanie 10 członków,
 - 2) na żądanie Komisji Rewizyjnej i
 - 3) o ile uzna za stosowne

W razie otrzymania żądania wymienionego w & 18, Zarząd winien zwołać nadzwyczajne zgromadzenie w ciągu 1 miesiąca od daty otrzymania wniosku.

19. O dniu i miejscu Walnego Zgromadzenia tak zwyczajnego jak i nadzwyczajnego winne być wysłanie zawiadomienia listowne do wszystkich członków zwyczajnych przynajmniej na miesiąc przed terminem zgromadzenia.
20. Każdy członek ma prawo do jednego głosu. Na Walnym Zgromadzeniu mogą brać udział z głosem decydującym członkowie zwyczajni. Członkowie nadzwyczajni mają prawo udziału w charakterze gości.

21. Walne Zgromadzenie jest najwyższą instancją Stowarzyszenia, zatwierdzającą sprawozdanie Zarządu i budżet, wybierającą Zarząd Stowarzyszenia i Komisję Rewizyjną i ostatecznie rozstrzygającą wszystkie sprawy przewidziane w statucie.
22. Uchwały Walnego Zgromadzenia są ważne bez względu na liczbę członków, lecz w sprawach dotyczących zmian statutu lub rozwiązania Stowarzyszenia przynajmniej $\frac{2}{3}$ członków. Jeżeli nie zbierze się quorum pomimo zwołania Walnego Zgromadzenia zgodnie z art. 19, Walne Zgromadzenie będzie uważane za prawomocne odbyte w drugim terminie, bodajby w godzinę po niedoszłym pierwszym, bez względu na ilość członków.
23. Uchwały zapadają zwykłą większością głosów członków obecnych Walnym Zgromadzeniu.

V. Zarząd Stowarzyszenia.

24. Zarząd Stowarzyszenia składa się z 9 członków i 3 zastępców, wybieranych przez Walne Zgromadzenie na dwa lata, przez tajne głosowanie.
25. Dla ważności uchwały Zarządu wymagalna jest obecność na posiedzeniu więcej niż połowy ogólnej ilości członków Zarządu.
26. Zarząd Stowarzyszenia zbiera się przynajmniej raz na kwartał. Uchwały Zarządu winny być protokołowane w oddzielnej księdze i podpisywane przez obecnych na posiedzeniu członków.
27. Do kompetencji Zarządu Stowarzyszenia należy:
 - 1) nadzór nad wszelkimi sprawami Stowarzyszenia,
 - 2) zarząd majątkiem i funduszami Stowarzyszenia,
 - 3) gromadzenie środków pieniężnych i udzielanie zapomóg,
 - 4) nabywanie i obciążanie wszelkiego majątku ruchomego i nieruchomego,
 - 5) decyzja w sprawie przyjęcia lub zrzeczenia się wszelkich darowizn i zapisów,
 - 6) powoływanie do życia instytucyj mających na celu rozwój działalności Stowarzyszenia,
 - 7) przyjmowanie członków,
 - 8) zawieranie wszelkich umów, z wyjątkiem zbycia majątku nieruchomego, w której to kwestji decyduje Walne Zebranie,
 - 9) prowadzenie korespondencji i rachunkowości, zgodnie z przepisami prawa i przyjętymi zwyczajami,
 - 10) decydowanie w wszelkich sprawach za wyjątkiem tych, które przysługują Walnemu Zgromadzeniu.

28. Podpisy 3 członków Zarządu pod stemplem Stowarzyszenia obowiązują Stowarzyszenie na wszelkich dokumentach, umowach, zobowiązaniach bądź prywatnych, jak i zawartych a aktach notarialnych i hipotecznych. Zarząd z pośród siebie wyznaczy osoby uprawnione do podpisywania dokumentów w imieniu Stowarzyszenia.

29. Komisja Rewizyjna.

Komisję Rewizyjną wybiera Walne Zgromadzenie coroczne w liczbie trzech członków z pośród Stowarzyszenia, nie należących do Zarządu Stowarzyszenia. Komisja Rewizyjna sprawdza stan kasy i rachunkowość Stowarzyszenia conajmniej raz na rok i przekłada swoje wnioski Zarządowi Stowarzyszenia nie później, niż na miesiąc przed Walnym Zgromadzeniem.

VI. Rozwiązanie Stowarzyszenia.

30. Na wypadek rozwiązania i likwidacji majątku Stowarzyszenia, tenże majątek przekazuje się według uchwały Walnego Zgromadzenia, na cel zgodnie z jego decyzją.

VII. Przepisy przejściowe.

31. Wszelkie czynności związane ze zwołaniem pierwszego Walnego Zgromadzenia powierza się założycielom Stowarzyszenia, którzy przytem korzystają z praw przysługujących na mocy niniejszego Statutu Zarządowi Stowarzyszenia.

H.C. Carpenter
J.I. Landsman
P. Gorodiszcz
J. Fajans.

Na podstawie przepisów tymczasowych o stowarzyszeniach i związkach z dn. 17 marca 1906 r. (Dz. Urz. M. S. Wewn. Nr. 4 poz. 41–1919 r.) oraz zgodnie z Rozporządzeniem Min. Spr. Wewn. z dn. 28 sierpnia 1926 r., zarządzam zapis stowarzyszenia pod nazwą „Stowarzyszenie Żydów-Chrześcijan w Polsce” do rejestru Komisarjatu Rządu pod Nr. 969.

Warszawa, dn. 13 stycznia 1930 r. Nr. BP. 5062/29.

Za KOMISARZA RZĄDU
m. st. Warszawa
Mieczysław Lissowski

Bibliografia

ŹRÓDŁA DRUKOWANE

- Gorodiszcz P., *Christ and the Jews. A review of the work for propagation of the Gospel amongst the Jews under the superintendence of rev. P. Gorodishz from the 1 October 1921 till the 1 May 1923*, Równe 1923.
- Grelewski S., *Wyznania Protestanckie i Sekty Religijne w Polsce Współczesnej*, Lublin 1937.
- Łoza S., *Czy wiesz kto to jest*, Warszawa 1938.
- Perelman J., *Moje przeżycia, spostrzeżenia*, Hajfa 1977.
- Pisar S., *Z krwi i nadziei*, Białystok 1992.
- Sawicki J., *Studia nad położeniem prawnym mniejszości religijnych w państwie Polskim*, Warszawa 1937.
- Statut Chrześcijańskiego Towarzystwa Opieki nad Nawróconymi Izraelitami „Samarytanin”*, Białystok 1935.
- Statut Stowarzyszenia Żydów-Chrześcijan w Polsce*, Warszawa 1930.

PRASA

- „Dwa Światy” 1937, 1939.
- „Izraelita” 1897.
- „Jutrzenka Białostocka” 1939.

OPRACOWANIA

- Alabrudzińska E., *Protestantyzm w Polsce w latach 1918–1939*, Toruń 2004.
- Alabrudzińska E., *Misje Chrześcijańskie wśród Żydów w Polsce 1918–1939*, „Studia Judaica” 2002, vol. V, No. 2 (10); 2003, vol. VI, No. 1 (11), s. 117–129.
- Birnbaum I., *Non omnis moriar. Pamiętnik z getta warszawskiego*, Warszawa 1982.
- Brzoza C., Sowa A.L., *Historia Polski 1918–1945*, Kraków 2006.
- Cweibaum B., Gerber N.M., Schipper I., Schwarzbard I., Stendig S., Tartakower A., Wasserman P., *Encyklopedia palestyńska*, t. I, z. 4, Kraków–Warszawa 1939.
- Fijałkowski P., Rakowski S., *Ludzie i zabytki. Żydzi na ziemiach polskich*, Warszawa 1992.
- Gastpar W., *Protestantyzm w Polsce w dobie dwóch wojen światowych. Część I. 1914–1939*, Warszawa 1978.
- Gorodiszcz P., *The Polish Evangelic-Reformed church: (Wilno synod)*, b.m.w. 1937.
- Hulka-Laskowski P., *Wileński Kościół Ewangelicko-Reformowany na tle Reformacji i kultury Polskiej (1556–1936)*, Wilno 1936.
- Kłaczek J., *Protestanckie wydawnictwa prasowe na ziemiach polskich w XIX i pierwszej połowie XX wieku*, Toruń 2008.
- Koneczny F., *Cywilizacja żydowska*, Warszawa 1995. Lechowski A., *Białystok. Przewodnik historyczny*, Białystok 2009.
- Mark B., *Ruch oporu w getcie białostockim. Samoobrona, zagłada, powstanie*, Warszawa 1952.

- Oniszczyk J., Wiśniewski T., *Białystok między wojnami. Opowieść o życiu miasta 1918–1939*, Łódź 2011.
- Pietrzak M., *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 1988.
- Rutkowska-Sztop K., *Próba dialogu. Polacy i Żydzi w międzywojennym Białymstoku*, Kraków 2008.
- W poszukiwaniu religii doskonałej? Konwersja a Żydzi*, red. A. Jagodzińska, Wrocław 2012.
- Wiśniewski T., *Bóżnice Białostocczyzny. Żydzi w Europie Wschodniej do roku 1939*, Białystok 1992.
- Wiśniewski T., *Misja Barbikańska w Białymstoku. Inwentarz materiałów. Część I*, „Zeszyty Naukowe Filii Uniwersytetu Warszawskiego w Białymstoku”, t. XII, z. 66, Humanistyka, Dział H, Prace Historyczne, s. 251–269.
- Wiśniewski T., *Nawracanie Żydów na ziemiach polskich. Misja Barbikańska w Białymstoku*, Łódź 2013.
- Wroński S., Zwołakowa M., *Polacy–Żydzi 1939–1945*, Warszawa 1971.
- Zieliński T., *Schylek istnienia Misji Barbikańskiej w Białymstoku na tle dziejów brytyjskich misji wśród Żydów na ziemiach polskich*, „Myśl Protestancka” 2004, nr 1–2 (29–30), s. 95–105.

DOMINIK FLISIAK

Association of Jewish Christians in Poland and charitable activities of Anglicans in interwar Poland

Association of Jewish Christians was established in 1930. The aim of this initiative was an agreement between the two missions of the Church of England, which operated in interwar Poland, London Society for Promoting Christianity amongs the Jews and The Barbican Mission to the Jews. The first of them acted in central Poland, the other in the eastern provinces. Both organizations conducted missionary activity among Jews. The aim of the association was to provide assistance to Christians of Jewish origin (neophytes). This was due to the fact that such persons were removed from the communities in which to exist so far. Soon, the idea of the association fell because both organizations competed with each other. After some time, members of the The Barbican Mission to help neophytes brought to life Care Society converts the Israelites, „The Samaritan”.

Keywords: Poland, Judaism, Church of England, neophytes.